

EDUCACIÓ I SALUT: ELS TREBALLS DE LA SOCIEDAD BARCELONESA DE AMIGOS DE LA INSTRUCCIÓN, 1844-1915

Josep Bernabeu-Mestre (1) (2); M. del Carmen Davó Blanes (1); Josep Xavier Esplugues Pellicer (1); M. Eugènia Galiana Sánchez

(1) Grup Balmis d'Història de la Medicina i de la Ciència. Departament d'Infermeria Comunitària, Medicina Preventiva i Salut Pública, i Història de la Ciència. Universitat d'Alacant;
(2) projecte DIGICYT: BHA 2002-04611-C03-02.

Paraules clau: *educació, salut, Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción, segles XIX i XX.*

Education and health: the works of the «Barcelonian Society of Friends of Instruction», 1844-1915.

Summary: *The paper analyses the contents of the dissertations on education and health discussed by the Barcelonian Society of Friends of Instruction.*

Key words: *education, health, Barcelonian Society of Friends of Instruction, Nineteenth and Twentieth Century.*

La Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción

La Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción va ser fundada el 28 de juliol de 1844. La seva creació va estar molt lligada al pla provisional d'ensenyament aprovat l'any 1838. Entre els impulsors de la iniciativa figurava el republicà i reformista Francesc Pi i Margall, i destacava la procedència plural del grup impulsor, així com el caràcter interdisciplinari que es pretenia atorgar-li (Feliu i Darnaculleta, 1915: 12-13).

La constitució d'una societat d'aquelles característiques apareixia justificada pel retard que mostrava la «instrucció» a l'Espanya de mitjan segle XIX i la manca de mestres, sense oblidar la necessitat de procedir a la renovació de l'escola mitjançant la incorporació de mètodes racionals (Rigau, 1897: 47-58). La propagació i difusió de l'ensenyament, particularment del primari, i la «il·lustració de les classes més necessitades» apareixen entre els objectius més prioritaris (Feliu i Darnaculleta, 1915: 14).

Les primeres activitats estigueren encaminades a la promoció de les escoles primàries i d'obers adults, a més de la preparació de llibres i materials didàctics tan necessaris al

panorama pedagògic espanyol (Feliu i Darnaculleta, 1915: 14-15). Més enllà de la vida acadèmica, la Sociedad sempre intentà imprimir un caràcter pràctic a les seves activitats. Així, al juliol de 1845 es féu un concurs públic per a preparar un text d'aritmètica que reunira «les condicions teòriques i pràctiques per a servir d'estudi a les qüestions comercials, financeres, etc.» (Feliu i Darnaculleta, 1915: 15). Una altra de les iniciatives fou la preparació de mètodes per a l'ensenyament de la llengua castellana. Com indicava el secretari de la Sociedad, l'any 1897, es tractava d'«obritas de provechosa utilidad para Cataluña, en atención a las dificultades que siempre, y más en aquella época, implicaba el aprender la lectura de un idioma que comúnmente no hablamos» (Rigau, 1897: 49).

Als primers mesos de 1868 s'instal·laren escoles dominicals on s'ensenyava gratuïtament el sistema metricodecimal. La iniciativa va tenir gran èxit si jutgem per les paraules del secretari de la Sociedad: «Sin sorpresa y con verdadero placer vio la Junta Directiva que gran número de jornaleros, entusiastas por todos los conocimientos útiles, se apresuraron a matricularse y asistieron con gran constancia a las escuelas hasta hallarse perfectamente adiestrados en el manejo del sistema metrico-decimal» (Plantada, 1870: 9).

En aquell context, el binomi educació i salut va ser present des del primer moment als debats i les activitats dutes a terme per la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción. Dels tres-cents cinquanta-nou treballs presentats a les sessions públiques de la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción, per part dels seus socis, entre el 1844 i el 1915, trenta-vuit (10,58 % del total) estaven relacionats amb la salut (vegeu-ne la llista a l'apèndix). La taula 1 mostra el nombre i percentatges segons els temes de què tractaven (Feliu i Darnaculleta, 1915: 41-55). El col·lectiu de metges i professionals lligats a la higiene que col·laborà amb la Sociedad fou prou importat. L'interès per la salut i la higiene escolar dugué la Junta Directiva de la Sociedad, presidida per l'higienista Manel Mer i Güell, a iniciar,

Temes	Nombre de treballs	Percentatge sobre el total de treballs de contingut sanitari
Higiene escolar	14	36,84
Terapèutica	6	15,79
Salut pública	4	10,53
Fisiologia	4	10,53
Eugenèsia	3	7,89
Història i ensenyament de la medicina	3	7,89
Higiene social	2	5,26
Higiene bucal	1	2,63
Assistència mèdica	1	2,63

Taula 1. Treballs presentats a les sessions públiques de la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción, 1844-1915, relacionats amb la salut.

FONT: «Relación de títulos de los trabajos literarios escritos y leídos por los Sres. Socios y discutidos en sesiones públicas, con expresión de los nombres de sus autores respectivos» (Feliu i Darnaculleta, 1915, p. 41-55).

en 1911, les gestions per a organitzar, amb la col·laboració de l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya, el Primer Congreso Español de Higiene Escolar. L'objectiu del congrés era estudiar els problemes higiènics que comportava l'educació, intentar millorar les condicions materials de les escoles, impulsar l'educació física i harmonitzar amb els preceptes de la ciència, els programes i els mètodes d'ensenyament (Bernabeu *et al.*, 2004).

A continuació analitzarem, a títol d'exemple, els continguts d'algunes de les aportacions de la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción que s'ocuparen del binomi salut i educació/instrucció.

Educació i salut als treballs de la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción

Dins del programa de millora educativa de la població que va intentar posar en marxa la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción, allò que s'anomenava «l'educació higiènica del poble» tenia un paper rellevant (Ronquillo, 1870: 26-57). L'educació era considerada una part fonamental de la higiene. Es tractava de potenciar entre la població els avantatges de la ciència higiènica i poder reclamar així els drets a la salut i la vida.

La instrucció de la dona, i en concret de les dones treballadores, fou una constant entre les preocupacions de la Sociedad. La qüestió s'acompanyava d'una important càrrega ideològica, només una instrucció sòlida i apropiada podia deslliurar les dones dels perills «morals» a què estaven sotmeses (Plantada, 1870: 12-13). Un discurs de gènere que apareix clarament reflectit a la memòria que va llegir a la sessió de la Sociedad de 18 de novembre de 1855 Joaquim Fernando Sabater: «[...] que la mujer se eduque desde los primeros años en la ciencia [...] conducirla y guiarla en todos los trances que le ha de ofrecer su triple carácter de hija, esposa y madre» (Feliu i Darnaculleta, 1915: 20).

La condició de mares i mullers les feia aparèixer com un element clau en la gestió dels problemes de salut. A través del procés formatiu de les dones es podien millorar els nivells de salut familiars i socials. Les memòries analitzades coincideixen a destacar la transcendència higiènica i social del problema, però l'abordaven des de perspectives diverses, tot i predominar el discurs masculista: la dona com a subjecte actiu o passiu en el procés educatiu, dret a l'educació o deure de ser educada en allò que es consideri oportú, educació integral o educació maternal, etc. Una diversitat de plantejaments que apareix representada en els treballs d'autors com ara Josep Anfruns i Espel, un dels més prolífics en temes de salut (Feliu i Darnaculleta, 1915: 41-55), i la pedagoga Rosa Sensat, defensora d'una educació integral de la dona (González-Agapito, 1989).

Rosa Sensat plantejava l'educació com un dret, al mateix temps que reivindicava, des de les posicions feministes de la primera del segle xx (Flecha, 2001), una millora de les condicions de les dones (Sensat, 1913: 188): «El movimiento feminista [...] representa el mejoramiento completo de la condición de la mujer, el recabar, para ella, sus derechos de persona [...], y por tanto, sus derechos de madre [...] digna de este nombre, que lo será solamente cuando está capacitada para educar física, intelectual y moralmente a sus hijos con arreglo a bases científicas [...]».

Anfruns (1897: 31) aborda la qüestió des de la perspectiva dels deures socials i materns de les dones: «[...] el matrimonio y la maternidad son los fines naturales de la existencia de la mujer [...], con la educación, tendríamos a la madre como centinela de la sociedad y

principal auxiliar de los profesores pedagogos e higienistas». Al mateix temps que exposava, en consonància amb el discurs higienista del moment (Rodríguez Ocaña, 1985: 233), arguments de naturalesa econòmica (valor econòmic de les vides humanes), nacionalista (la creença en una població abundant com a garantia de l'engrandiment patri) i racial (existència d'una relació entre degeneració física de la raça i el retard econòmic), per a justificar la importància de l'acció higiènica i educadora de les dones. Mentre que per a Sensat (1913: 189-190) es tractava d'establir un pla educatiu que inclourà la formació de dones «integralment cultes», en la proposta d'Anfruns (1897: 38) predominaven les qüestions pràctiques relacionades amb la higiene i les atencions familiars.

L'alimentació dels més menuts i la necessitat de difondre uns coneixements adequats sobre les pràctiques relacionades amb el procés de la nutrició, van ser altres de les qüestions que van merèixer l'atenció de la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción. Molt relacionada amb l'educació de les mares, la principal argumentació feia referència al paper que tenia el factor alimentari en les elevades xifres de mortalitat infantil (Jori Biscamps, 1920: 31).

A tall de conclusió

El treball, a més de donar notícia historiogràfica de l'interès que pot tenir l'estudi i l'anàlisi de les activitats que va desenvolupar la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción i la seva lectura plural, ha servit per a posar de manifest la importància que s'atorgava a la salut i a les normes higièniques en el moment d'articular l'educació i la instrucció de la població.

Bibliografia

- ANFRUNS I ESPEL, J. (1897), «Influencia de la madre en la higiene social. Discurso inaugural del curso 1897 de la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción». A: *Acta de la sesión pública inaugural del curso 1897 celebrada por la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción*, Barcelona, Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción, p. 25-43.
- BERNABEU-MESTRE, J. (et al) (2004), «Higiene y pedagogía: el Primer Congreso Español de Higiene Escolar (Barcelona, 1912)». A: PERDIGUERO GIL, E. (comp.), *Salvad al niño: Estudios sobre la protección a la infancia en la Europa mediterránea a comienzos del siglo XX*, València, Seminari d'Estudis sobre la Ciència, p. 251-271.
- FELIU I DARNACULLETA, S. (1915), *Historial escrito para conmemorar el LXX aniversario de la fundación de la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción*, Barcelona, Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción.
- FLECHA GARCÍA, C. (2001), «La educación de la mujer según las primeras doctoras en medicina de la universidad española, año 1882». A: CABRÉ, M.; ORTIZ, T. (ed.), *Sanadoras, matronas y médicas en Europa: Siglos XII-XX*, Barcelona, Icaria, p. 217-238.
- GONZÁLEZ-AGAPITO, J. (1989), *Rosa Sensat i Vilà, fer de la vida escola*, Barcelona, Edicions 62.
- JORI BISCAMPS, R. (1920), *El desconocimiento de la higiene y puericultura en la mujer como*

una de las principales causas de mortalidad infantil: discurso leído en la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción en el acto de la recepción del socio de 1 de abril de 1916, Barcelona, Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción.

PLANTADA FORÉS, J. (1870), *Reseña de los trabajos que han ocupado a la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción*, Barcelona, Imprenta de los Hijos de José Domenech.

RIGAU, J. M. (1897), «Resumen histórico de los hechos principales realizados por la Corporación desde su fundación». A: *Acta de la sesión pública inaugural del curso de 1897, celebrada por la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción*, Barcelona, Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción, p. 47-58.

RODRÍGUEZ OCAÑA (1985), «Medicina y acción social». A: LÓPEZ ALONSO, C. (ed.), *De la Beneficencia al bienestar social: Cuatro siglos de acción social*, Madrid, Siglo XXI Editores, p. 227-266.

RONQUILLO, C. (1870), «Educación higiénica de un pueblo». A: PLANTADA FORÉS, J., *Reseña de los trabajos que han ocupado a la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción*, Barcelona, Imprenta de los Hijos de José Domenech, p. 26-57.

SENSAT, R. (1913), «Escuelas especiales de higiene y economía doméstica. Necesidad de la enseñanza de la higiene infantil en las normales de maestras y en las escuelas de niñas». A: *Primer Congreso Español de Higiene Escolar*, Barcelona, Acadèmia d'Higiene de Catalunya, p. 183-193

Apèndix

Treballs relacionats amb la salut, presentats a les sessions públiques de la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción per part dels seus socis, 1844-1915 (Feliu i Darnaculleta, 1915, p. 41-55)

Amador i López, Nicolás, *La eugénica relacionada con la pedagogía ante la herencia*

Anfruns Espel, José, *Monseñor Kneipp y su sistema curativo*

Influencia de la madre en la higiene social

Un problema médico-social o la enseñanza oficial de la medicina en nuestra patria dista de corresponder a las necesidades sentidas por la sociedad moderna

Corrientes d'Aronsvalt-Tesla y su aplicación a la medicina

Efectos biológicos de la luz, según la condición de su onda

Fisiología y consiguiente organización de un cuerpo médico-escolar

Arnó i Pausas, Pedro, *Proceso de vacunación*

Balaguer, Andrés, *Proyecto de Estatutos de una Sociedad de Socorros Mutuos*

Baldó, María, *Regeneración física de las educandas: medios de llevarla a cabo*

Bassols, Juan, *El siglo XIX, bajo el concepto médico y científico*

Benavent, Francisco Javier de, *Breve reseña de la medicina y sus glorias, desde su origen hasta nuestros días*

Bertrán i Rubio, Eduardo, *El hipnotismo considerado en su aspecto científico*

Biosca, Luis, *Reseña histórica de la enseñanza de sordo-mudos y manera de sacar el mayor partido posible de su asistencia a las escuelas públicas*

Campá, José María, *Aire, luz y movimiento en las escuelas. Su influencia en la salud de los*

niños

Carol i Martí, Pedro, *Importancia de la higiene bucal*

Cros i Casellas, José, *¿Cuál es la etiología y profilaxis del cólera morbo asiático?*

Danés i Solá, Francisco de P., *Someras indicaciones encaminadas a encarecer las prescripciones de la higiene en el ramo de la instrucción*

Frigola de Perich, Gabriela, *La higiene escolar*

Fuster i Domingo, Narciso, *La salut i l'ensenyança en la nostra terra*

Giné i Partagás, Juan, *De la educación higiénico-moral de la mujer*

Guerra i Estapé, Jaime, *Influjo que en la salud de los niños ejerce la educación que actualmente se les da*

Cuidado que requiere la vida de los niños

Daño que en la salud de los niños causa el exceso de trabajo intelectual

Poder de la educación sobre la herencia

Mas i Alemany, Pedro, *Importancia de la medicina veterinaria baix el punt de vista de la salut pública*

Miquel y Morlius, Ramón, *El triste cuadro que ofrece a nuestra vista la generación actual nos pone de manifiesto la decadencia física de la naturaleza humana y la urgente necesidad de remediarla*

Miró, Olegario, *Influencia del trabajo sobre la salud*

Rispa, Miguel, *Educación e instrucción de los sordo-mudos*

Rius i Borrell, Agustín, *El tartamudeo y su curación*

Roca, Luis G., *Utilidad de la gimnástica en sus aplicaciones a la medicina y a la educación de los pueblos*

Roca i Florejachs, Luis, *Ojeada médico filosófica sobre los temperamentos*

Roig i Torres, Bienvenido, *Análisis y composición de los líquidos del organismo humano*
Soler Códol, José, *Relato histórico de la epidemia de fiebre amarilla que en el año 1870 azotó la ciudad de Barcelona y barrio marítimo de la misma*

Sunyé, Salvador, *Importancia de la educación física de los niños y medios de transmitirla en las escuelas*

Verdereu i Solá, Luis, *L'ull a l'escola*

Vidal Christén, Eugenio, *Orígenes de los baños de mar*

Xercavins, Francisco de P., *Algunos fenómenos del espiritismo y del magnetismo ante la fisiología*